

և զոր միայն մեր տկար գործարանով՝ այսինքն աչօք, կրնանք դի-
տել և ուսումնասիրել:

ԳՐԻԳՈՐ ԲԱԴՐՈՒՊԱՆԵԱՆ

ԶՈՐԱԳԱՐԱԶԱՅ ՔԵՐԵԿ

— 208 —

Կիր յուսամ գրիչս չի մեղադրեր և ոչ դք, եթէ գովասա-
նաց բանիւք հռչակեմ՝ ընթերցող հասարակութեան՝ ի Դրան-
սիլվանիա նէրլա քաղաքը հունգարական լեզուով լոյս տեսնող
«Արմէնիա» ամսաթերթին հունգարահայ մեծապատիւ խմբագի-
րը՝ Քրիստափոր Սօնկօգեան՝ և իւր ժրպան աշխատակիցները,
որոնց նպատակը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ յիշեալ ուսումնա-
թերթը լեցրնելով հայկական նիւթերով՝ ծանօթացնել հունգա-
րական զարմին, թէ ո՞վ է Հայոց ազգը և ի՞նչ է իւր արդիւն-
քը մատենագրական և արուեստի մասին նկատմամբ:

«Արմէնիա» — ի խմբագիրը՝ դասատու միանգամայն ի գի-
մնասիոնն (gymnase) նէրլայի՝ և թարգմանիչ մեր Մովսէս Խո-
րենացւոյն՝ հաւատարիմ և ընտիր հունգարաբանութեամբ, որոյ
տպագրութիւնը մօտերս լմնցաւ — իւր անխոնջ գործակիցներով,
որոնք ընդ ամէնը 49 հոգի են առ ժամս, ազգային նշանաւոր
գրիչներ ընդհանրապէս գիտութեան ասպարէզը ժուռ գալով,
պատիւ կը համարինք, եթէ իրենց յօգուածներէն երբեմն եր-
բեմն փոխ առնելով՝ հայկական լեզուով տարածենք զայնս յարեւելս
«Բազմավէպ հանդիտարանի» միջոցաւ, ինչպէս իրենք ևս հա-
մակելիի աչօք կը ծաւալին իրենց ուսումնաթերթի միջոցաւ
մեր հարց երկասիրութիւնները յարեւմուտս՝ հունգարական լե-
զուով:

Հետեւեալ յօդուածը «Արմէնիա» ամսաթերթին մէջ կարդա-
լով՝ իբր ազգային նիւթ՝ կը փութանք հաղորդել բանասէր հայ
հասարակութեան:

Գրիգոր Բադրուպանեան հունգարահայ, սերունդ ազնուական
զարմի, հայրը վարդան Բադրուպանեան, մայրը Ռօզալիա Լէն-
կէլեան՝ Եղիսարեթուպոլիս քաղաքը ծնաւ 1830-ին, ուր նախ-

նական ուսմունքները աւարտելով, ծնողաց հաւանութեամբը անցաւ ի Պոլտաբէշտ: Անդ ևս փայլելով ուսումնական ասպարէզը՝ մինչդեռ աշխարհական իրաւագիտութիւնը աւարտելու վրայ էր, կուրանալու չափ՝ աչացը վրայ ծանր հիւանդութիւն մը եկաւ, որով ստիպուեցաւ ամէն բան մէկզի թողուլ, և ամենայն խնամքով աչքերը դարմանելու ետէէ իյնալ: Երբ կատարեալ կերպով գտաւ իւր առաջին առողջութիւնը, փոխեց ուսման ասպարէզը, և բժշկութիւն սորվելու նուիրեց ինքզինքը: Մտաւ Պոլտաբէշտի բժշկութեան համալսարանը, և աւարտելով յաջողութեամբ իւր ընթացքը՝ 1856—ին առաջին կարգի յաղթական վկայագրով բաժնուեցաւ համալսարանին դասչիճներէն:

Ուսումնասէր երիտասարդը՝ բժշկական գիտութեան տէր ըլլալէն քիչ ետքը ամուսնանալով թերեզա Տանիէլեան աղուական զարմէ հունգարահայ օրիորդին հետ, մի և նոյն տարւոյն աշնան սկիզբները կողակցին հետ վիէննա գնաց, որպէս զի Օբբոլձէր, Սգոտա, Շուհ, Տումրայհէր, Պրաուն, Հէպրա, Սիկմունտ և Օրլդ Եւրոպիոյ նշանաւոր բժշկաց դասախօսութիւնները լսէ, որոնք վիէննայի բժշկական համալսարանին դասատուներն էին: Երկու տարի այդ ընթացքն ևս կատարելով, տոկուն փութալմանութեամբ՝ վարդապետ ի բժշկականըսքեան վկայագրով՝ ելաւ համալսարանէն:

1859—ին վերստին Պոլտաբէշտ դառնալով, սկսաւ սորված արուեստը փորձառութեամբ գործադրել, ևս առաւել որ տեղւոյն բժիշկները համակրութեամբ ըլլալով հետը՝ ան աստիճանի համարմունք ունէին վրան, որ ի սկզբան Պոլտաբէշտի արքունի բժշկական ընկերութեան երկրորդ՝ ու քիչ ատենէ առաջին քարտուղար ընտրեցին զինքը: 1863—ին Պոլտաբէշտի արքունի բժշկականութեան համալսարանին—ծաղիկ պատուաստի—դասատու նշանակուեցաւ, և մարմնոյ պատուաստի ընդհանուր կաճառոյն 10 տարի նախագահ եղաւ: 1864—ին՝ կարգեցաւ պաշտօնական բժիշկ Պոլտաբէշտի կայսերաբաղանիք անուանեալ առաջին կարգի բաղանեաց:

Անթիլ յօգուածներ հրատարակեց բժշկական գիտութեանց վերաբերեալ լրագրաց մէջ. ընտիր և ամենակարեւոր երկասիրութիւն մի ևս հրատարակեց յիշեալ կայսերաբաղանեաց բժշկական գորութեանը և ազգեցութեանը նկատմամբ, որուն վրայ նոյն տեսակ ճիւղի լրագիրը և ուսումնականութիւնը՝ գովասանք խօսելէն չեն ձանձրանար:

1867—էն մինչև 1869, Պոլտաբէշտի ժանտատենդից (typhus) հիւանդանոցը իբրեւ բժիշկ կը ծառայէր անխոնջ աշխատու-

թեամբ, որ և պատճառ եղաւ իւր կենացը երջանիկ ապագային: 1869-ին Եղիսաբեթուպօլսոյ իւր ծննդեան քաղաքին երեսփոխան ընտրուեցաւ ի վեհաժողովն ընդհանուր երեսփոխանաց որ ի Պոլստաբէշդ: 1870-ին վսեմափայլ թագաւորը՝ տէրութեան ընդհանուր առողջապահութեան խորհրդարանին անդամ անուանեց զինքը, և խորհրդական արքունեաց պատուանունը շնորհեց իրեն: 1873-ին Պոլստաբէշդ մայրաքաղաքին գլխաւոր պաշտօնական բժիշկ ընտրուեցաւ, որ գործունէութեամբ փայլելով իբրեւ զոսկի, գեռ երկու անգամ, 1879-ին և 1889-ին հաստատուեցաւ մի և նոյն պաշտօնին մէջ: Բաղրուպանեանի արգիւնքն է մայրաքաղաքին հիւանդի և աննման սպանդանոցը՝ ըստ ամենայն մասին: Դեռ շատ գեղեցիկ ու օգտակար առաջարկութիւններ ու խորհուրդներ տուած էր քաղաքական վարչութեան՝ հայկազն Բաղրուպանեան, յորոց մեծագոյն մասն անգործագրելի մնացին՝ ի պատճառս սակաւութեան արծաթոյ: Իւր պաշտօնատարութեան ժամանակ՝ երկու անգամ տարափոխիչ հիւանդութեան պատահեցաւ: 1881-ին ժանտատենդի, և 1889-ին մաղձացաւ (cholera) հիւանդութեան: Այսպիսի ծանր և վտանգաւոր ցաւոց ժամանակ, բժիշկին առաջին ճարտարութիւնը յայնմ է, որ ժողովուրդը քաջելիւրելով՝ վախը հեռացնէ սրբտերնէն, որն որ առաջին միջոցն է և դեղ՝ տարափոխիկ հիւանդութեան որս չըլլալու: Այս ամէն նախազգուշութիւնները խոհեմութեամբ ի գործ դրաւ փորձառու և ճարտար բժիշկն Բաղրուպանեան, որուն ամենայն կարգադրութեանցը՝ տէրութիւնը անգամ հպատակեցաւ: Մասնաւոր խնամք տարաւ, որ ժողովրդեան խմելու ջուրը մաքուր ըլլայ և առատ, որով և շատ տեղ քաղաքին այլ և այլ մասերը ջրհորներ բանալ տուաւ, որոնք ցայսօր կ'անմահացնեն իւր յիշատակը: Նոյնպէս նաեւ բնակութեան մաքրութեանը և անոնց կարգադրութեան համար հոգւով չափ աշխատեցաւ, ինչպէս նաեւ 1876-ին պատահած ողորմանց առթիւ՝ այնպիսի զգուշութիւններ և հնարքներ բանեցուց՝ ժողովուրդը հիւանդութենէ ազատելու համար, որ նոյն ժամանակի Հունգարիոյ տէրութեան ներքին գործոց նախարարը Գալման Դիսօ՝ իւր երախտապարտ շնորհակալիքը՝ գրուածքով յայտնեց իրեն:

Դեռահաս աղքատին տղայոց քաջողութեան վիճակը՝ որ ենթակայ է միշտ տեսակ տեսակ հիւանդութեանց և ստէպ ի գերեզման դիմելու, փրկաւէտ միջոցներով ապահովցնել աշխատեցաւ: անոնց համար անկելանոց շինել տուաւ, և եռանդուն հայրենասէր գլխով կը հսկէր վրան: միով բանիւ ընդհանուր

Հասարակաց առողջապահութեան ծառայութիւնը Հայրական ուսերուն վրայ առած, ըստ օրինաց և հարկին կը տնօրինէր հասարակասէր ոգւով: Իւր պաշտամանը հաւատարիմ ծառայութիւնը՝ ոչ եթէ փառասիրութեան ազդեցութիւնը, այլ ազգասիրութեան եռանդն էր որ կը բորբոքէր զայն սրտին մէջ: հազարումէկ առանձնաշնորհութեան առիթներ պաշարեցին վեհանձին ոգին՝ այս կամ այն նկատմամբ, և ինչպէս կրնար ամենուն հաճելի ըլլալ, ամենուն կամքը կատարել, եթէ հասարակաց գերագոյն օգուտը վայրկեան մըն ալ հանած ըլլար մոքէն, որով իւր արդարադատ տեսութեամբը ոչ երբէք խոտորեցաւ ուղիղ ճամբէն, մտածելով որ իւր ստորակարգեալ պաշտօնէից մեծագոյն խրատ է բարի օրինակը, անսպառ աշխատութեամբը և արդարակորով վարմամբը անկողմնասէր ոգւով: Մէկ վիայն օրինակ մը աւելի որոշ կը ցուցնէ մարդու բարքը, քան թէ մեծ հայելի մը մարդու կերպարանքը: —

1874—ին մեծ հրդեհ պատահեցաւ Դրանսիականիոյ Տյէրտեօսէնդ—Միգլոյ քաղաքը, որոյ կաթողիկէ ազգայինք մեծապէս վրնասուեցան: Այդ անակնկալ լուրը՝ ազգասէրն Բադրուպանեան « Իէֆօրմ » անուանեալ լրագրէն կարգալով երեսփոխանաց ժողովարանը, շուտով թուղթ մը առաւ ձեռքը և վրան հետեւեալ « Bis dat, qui cito dat » խօսքերը գրելով՝ յանձնեց ժողովարանի սպասաւորին որ շուտով տպել տայ գրած վերնագիրը և բերէ իրեն: Սպասաւորը կատարեց Բադրուպանեանի հրամանը, և քանի մը վայրկենի մէջ 680 ֆիօրին հանգանակելով ժողովարանի անդամներէն՝ զրկեց ի նպաստ ազգային հրկիզելոց Տյէրտեօսէնդ—Միգլոյի:

1878—ին Պուտաբէշտի հասարակութիւնը՝ նուիրակութեան պաշտօնով իւր առաջին բժիշկը Բադրուպանեանը Բարիզ ղըրկեց, որպէս զի աշխարհանդիսին առթիւ հասարակաց առողջապահութեան համար կարգադրած ուսումնաթողովին ներկայ ըլլայ: Ժողովականաց բնակարանը և հացկերութի տեղը « Continental » պանդոկն էր նշանակուած: Ասոնց կերակուրի ժամանակ՝ ով որ կը փափաքէր բարեմաղթութիւն մը ընել, առաջ իւր այցեւորման պէտք էր ժողովականաց նախագահին մատուցանէ, որն որ սեղանին գլուխը բազմած էր: Այս արարողութիւնը Պուտաբէշտի ազգային նուիրակը Բադրուպանեան կատարեց, և վեհանձն քաղաքագիտութեամբ խօսելով, քամեց իւր բաժակը Բարիզ քաղաքին ապագայ երջանկութեանը համար: Երեք օր անցնելէն ետքը այս բարեմաղթութեան, երբ ազգային քաղաքագէտ բժիշկը « Noisiel » գնաց Մէնիէ երեւելի ա-

բուենտագիտին գործատունը աչքէ անցնելու, Մէնիէ փառաւոր հացկերոյթ մը տուաւ՝ ուր հրաւիրեալ էր նա ինքն Բադրու պանեան: Կերակուրի ժամանակ ոտք ելաւ յանկարծ զաղղիացի բազմականներէն մէկը ըսելով. «Ինչ որ Պուտաբէշդի նուիրակը ասկէ երեք օր առաջ Բարիզ քաղաքին մաղթեց՝ որուն արձագանքը և ի Noisiel կը հնչէ, նոյնը կը մաղթեմ և ես Պուտաբէշդի համար, կեցցէ արևմտեանն Բարիզ՝ Պուտաբէշդ» .—

Այս միջոցին պարծանքն հայոց Բադրուպանեան՝ ընտրուեցաւ ընդհանուր բժշկական ընկերութեան և առողջաբանութեան արուեստական անդամ, իսկ Պելճիոյ արքունական ընդհանուր բժշկական ընկերութեան՝ արտաքին թղթակից անդամ: — Սակայն չի մոռնանք, անցաւոր է ամենայն ինչ յաշխարհի. 36 տարի փայլեցաւ յարեմուտս հունդարահայոց մարգարիտը Բադրուպանեան, որոյ այսօրուան օրս անջնջելի յիշատակը միայն կայ. անմահ հոգին յերկինս է, մահկանացուն կերակուր որդանք ի սիրտ երկրի, վասն զի անցեալ տարի յունիսի 3-ին գերեզման իջաւ. իմաստութեամբը, քրտնաջան աշխատութեամբը բարձրացուց իւր անձը, բարձրացուց մէկ ազգ մը, որուն հետ ապրեցաւ և որով փառաւորուեցաւ: Եղիսաբեթութեայօրիս որ կեանք տուաւ իրեն, և ծիծաղերես կը նայէր վրան, հիմայ կ'ողբայ զինքը՝ զիւր հարազատ որդին:

ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆՈՒ

ՄԱՍՆ ԶՈՐՐՈՐԴ

(Տես յ'էջ 278)

— 303 —

ԱԶԳԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱԶԳԱՀԱՄԱՐ

ԱԶԳԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ. — Այս վիճակաց բուն տեղացի բնակիչն կրկին է՝ Հայ և Թաթար: Հայերը զիրենք կը համարին տեղեացս նախկին բնակիչք, և իրենց ծագումը կը հանեն մինչեւ ի Հայկ թոռն Նոյի, յորմէ և զիրենք Հայ կ'անուանեն: Առանց Հայոց պատմութեան մէջ մխելու՝ հարկ կը համարիմ հօս հարեւանցի ակնարկել՝ որ նոցա տիրապետութիւնը 4000